

Temmuz – Aralık 2011, Yıl: 4, C: 4, Sayı: 8, ss. 173 – 176

Mutezile

Joseph SCHACHT

Çev: Yrd. Doç. Dr. Yüksel Macit

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
yuksel.macit@inonu.edu.tr

Giriş

Bu çeviri, Joseph Schacht'ın The Origins of Muhammadan Jurisprudence (London 1979) (İslam Hukukunun Kaynakları) adlı eserinin The Mu'tazila başlıklı 7. bölümünün çevirisidir. Çevrilen metnin aslı iki sayfadır. Schacht (Şaht) bu iki sayfa içinde Mu'tezile'nin hukuk doktrinini/öğretisini özet olarak tanıtmaya çalışmaktadır. Schacht'ın bu çalışmasında bazı eksiklikler vardır, Mu'tezile'nin hukuk anlayışını diğerlerinden ayıran ve bize göre en önemli özelliği olan "aklî teklif ve şer'î teklif" ayırımından söz edilmemesi bu cümledendir. Ancak bu çalışmada, Mu'tezile hakkında bilgi veren pek çok çalışmada yer almayan bazı tespitler de vardır; bazı yönlerden Mu'tezile'nin hukuk doktrininin Iraklılarinkine benzediği üzerine örnek verilmeden işaret edilse de, birçok insanın eserlerinde ve sözlü anlatımlarında tartışılmadan kabul edilen "Mu'tezile (veya çoğunluğu) fıkhıta Hanefîdir" şeklindeki yaygın kanaatin aksine, Mu'tezile'den, Ashab-ı rey ve kıyas olan Iraklılara (Hanefiler) karşı reddiye yazarlardan söz edilmektedir. Yine örnek verilmese de onda Mu'tezile'nin teolojik (kelâmî) görüşlerinin, onların hukuk doktrinlerine yansıdığından bahsedilmektedir. Bu yansımanın örnekleri için Mu'tezile'den Kadı Abdulcebbar'ın (ö.415/1025) eş-Şer'iyyat (Muğnî 17) kitabı ile onun talebesi Ebu'l-Huseyn el-Basrî'nin (ö.436/1044) el-Mutemed fî Usulî'l-Fıkh adlı eserine ve bu eserlerden yararlanılarak yapılan Mu'tezile'nin fıkıh usulü anlayışı ile ilgili çalışmalara vb. bakılabilir. Schacht, başta belirtilen kitabının birçok bölümünde olduğu gibi Mu'tezile bölümünde de Treatise (Bilimsel inceleme) dediği ve bazen Tr, IV gibi de kısalttığı şekliyle Şafîi'nin el-Ümm adlı eseri ile İhtilafu'l-Hadis (Ikh. şeklinde kısaltılmış) çalışmasına çokça atıfta bulunmaktadır, her nedense Kadı Abdulcebbar'ın adı geçen eserine bir yerde ikincil bir kaynak gibi başvurmakta, Basrî'nin Mutemed'ine ise hiç ulaşamamış gözükmektedir. O,

Mu'tezile'den daha çok el-Hayyat'ın (ö.298/910) el-İntisar adlı kitabını kaynak göstermektedir; bu tek ciltlik eser hacmi ölçüsünce Mu'tezile'ye ait veya onlara nispet edilen her nevi görüşü içermektedir, ancak onda bazı hukukî görüşler de vardır. Nitekim aşağıda geleceği üzere Schacht'ın da belirttiği gibi Mu'tezile saf bir hukuk ekolü değildir ama onların hukukî görüşleri vardır. Bu kısa tanıtım, tahlil ve değerlendirme içeren girişten sonra çeviriye geçebiliriz.

Çeviri

Hadîşçilerin aşırı muhalifleri olan Mu'tezile'ye Şâfiî'nin eserlerinde ve diğer eski kaynaklarda 'rasyonalistler' denir.¹ Mu'tezile saf bir hukuk ekolü değil, siyasî ve dogmatik bir hareket idi;² onların spekülâtif yöntemi ve Kur'an'ın onların dinî doktrin sistemleri için temel olduğu üzerinde ısrarları, çoğu hadisleri (traditions) ve dolayısıyla hadislere dayanan hukukî doktrinleri reddetmeye ve hukukî soruları teolojik görüşleri ışığı içinde değerlendirmeye yol açtı.³ Onlar kendi hukuk doktrin sistemlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymamalarına rağmen, onların hukuk teorisi ve pozitif hukuk sorunlarına ilgileri, onların özel görüş açıları noktasından yazılmış bu konularda çok sayıda eserlerinde ifadesini buldu.⁴

Biz, hukuk teorisinin çeşitli noktalarında onların görüşlerini tartışmak için fırsat bulduk.⁵ Pozitif hukukun belirli noktalarında/konularında onların görüşlerine ara sıra referanslar olur.⁶ Tespit edilebildiğine göre Mu'tezile, hukuk doktrininin saf hukuk ekollerindeki gelişimine tamamıyla bağlıdır, yalnızca kendi

¹ *Ehlü'l-kelâm Şâfiî'de*; *ehlü'n-nazar* (veya başka terimlerle oluşur) İbn Kuteybe'nin kitabında; *ehlü'l-bahs ve'n-nazar Mes'udi'de*; *mütekellimun*, Mutezile ile eşanlamlı olarak, *Eş'arî'de*; *mütekellimun* ve *ehlü'l-bahs ve'n-nazar* ise *Gazâlî'de*.

² Bkz. Nyberg, *E.I.*, s.v. Mu'tazila.

³ Bkz. e.g., İbn Kuteybe, 15 vd., 11; Hayyât, 59.

⁴ Bkz. *Fihrist*, 172 vd.; Hayyât, 81, 88; Yâkût, *İrşâd*, VI. 446; İbn Haldun, *Mukaddime*, 378, İbn Kuteybe, 220 vd, 241 vd, 324, 367 ve onlardan (Mutezile) biri tarafından yazılmış bir kitaptan açıkça kopya edilmiş başka bir yerde-bu, Abdülcebbar (ö.415) tarafından yazılmış *Muğni fi Ebuabi't-Tevhid vel-'Adl* adlı eserin dinî hukuk ile ilgili XVII. bölümüdür, basılmıştır (Kahire, 1963). / *Muğni'nin* 17. cildi (*eş-Şer'iiyyat*) tarafımızdan Türkçeye çevrilmiştir: *Mutezile'de Hukuk Felsefesi*, İnsan yayınları, İstanbul 2003.

⁵ Yukarıda (aslında geçen bölümlerde), s.40 vd. onların (Mu'tezile) hadisleri reddetmeleri üzerine; s.51 vd. hadislerin genişçe yayılması üzerine; s. 88 konsensüs (icma) üzerine; s.95 ihtilaf üstüne; s.128 sistematik akıl yürütme (kıyas) üstüne.

⁶ *Tr. I*, 122; *Tr. IV*, 256; İbn Kuteybe, 22.,56, 73, 104 vd.; Hayyât, 51, 92.

standartlarına göre bu geçmiş sonuçları gözden geçirirler. Özellikle, onların doktrini birkaç yönden Iraklılarınkine benzerlikler gösterir;⁷ Mu'tezile gerçekte Irak'ta ortaya çıktı ve gelişti.

Şafiî, Mu'tezile'nin hadîşçilere itirazlarını ciddiye alır⁸ ve onların hadisler konusundaki eleştirilerini tekzip için *Treatise IV'ün* ilk bölümünü ayırır.⁹ Şafiî'ye göre, Mu'tezile tüm ülkelerde vardır ve hukuk ekolleriyle aynı şekilde kendi otoritesine sahiptir, ancak Şafiî'nin konuştuğu muhatabı, Mu'tezile'yi konsensüs (icma) tesisi için görüşleri gerekli olan kişilerin yörüngesi dışında tutuyor, çünkü Mutezile sadece küçük bir azınlık (*Tr. IV, 256*).

Hicri üçüncü yüzyılın sonuna doğru yazı yazan Hayyât zamanında, hadîşçiler ve Şafiî'nin temel tezi genelde Ortodoks İslam (Ehl-i sünnet) kabul edilmiştir ve o zaman Mu'tezile bu yüzden değişik tutum almak zorunda kalmıştır. Bu nedenle Hayyat'ın eski Mu'tezile'nin icma ve rey¹⁰ konusunda görüşlerini yeniden yorumladığını veya reddettiğini ve vurgu değişiklikleri yaparak ve hukukun eski ekollerine göre daha fazla negatif olmayarak Mu'tezile'nin hadisler konusundaki eleştirilerini hafiflettiğini gördük.¹¹ Hatta o hadîşçileri savunur ve Mu'tezile arasında hukuk uzmanı Cafer b. Mübeşşir'in (ö. 234) yol gösterici ilkesini kendi sözleriyle formüle etmeye geldiği zaman, aşağıdaki gibi Kur'an, sünnet ve icma'nın dışı doğru ve açık anlamını (zâhir) verir ve kişinin görüşünün rey ve kıyâs üzerine bina edilmemesini belirtir.¹² Bu formül, hadîşçiler için itiraz edilemez, fakat bu kesinlikle eski Mu'tezile doktrinini temsil etmez. Ca'fer'in kendi tutumu daha karmaşık idi; onun yazıları arasında sadece, Iraklılar anlamına gelen *ashâbu'r-re'y, ve'l-kıyâs'a* karşı değil, ama aynı zamanda *ashâbu'l-hadis'e*, hadîşçilere karşı yönelttiği çalışmaların olduğu da zikredilir.¹³ Hayyat'ın genç çağdaşı Belhî, ona Ka'bî (ö. 319) de denir, o bile bir ölçüde hadîşçilere karşı sa-

⁷ Bkz. *İht.* 37 ve üzeri, s.47, n. 5, 88.

⁸ *İht.* 33 vd., 218, ve başka yerde.

⁹ Şâfi'î ve Bişr Merisî arasındaki ilişki üzerine anekdotlar (İbn Hacer, *Tavâli*, 73) ve Bişr'in Şâfi'î'nin doktrini üzerine yorumları üstüne anekdotlar (Ebu Nu'aym, *Hilya*. ix. 95) düzmece olsa da.

¹⁰ Hayyat, 51. 99, 160; keza yukarı bkz. s. 128.

¹¹ Hayyât, 135, 137, 158.

¹² Hayyat, 89, 143.

¹³ *E.I.*², s.v. *Ca'fer b. Mübeşşir*.

vunmada birçok hadisin güvenilir olmadığını göstermeye çalışırken, belirli şartlar altında haber-i vahid'i (bkz. yukarı, s. 50) kabul etmeye hazırdır.¹⁴

---

¹⁴ Bu konu onun K. Kabûl el-Ahbar ve Marifat el-Ricâl'inde, bu eserin fotokopisi Bodleian Kütüphanesinde var (MS. Facs veya c. 5); Brockelmann, i. 343 = 619 (düzeltmeye ihtiyaç var).